

VAAZ VE VAİZLİK SEMPOZYUMU I

(17-18 Aralık 2011)
ANKARA

DİB
YAYINLARI

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları / 936
İlmi Eserler / 146

Tashih

İsmail DERİN

Kapak Tasarım

Emre YILDIZ

Grafik

Mücella TEKİN

Baskı

Kalkan Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.

Tel.: (0312) 341 92 34

Din İşleri Yüksek Kurulu Kararı: 13.09.2012/62

1. Baskı, Ankara 2013

2013-06-Y-0003-936

ISBN: 978-975-19-5614-9 (tk.)

978-975-19-5615-6 (1.c)

Sertifika No: 12930

© **Diyanet İşleri Başkanlığı**

İletişim

Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü

Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı

Tel.: (0312) 295 72 93-295 72 94

Faks: (0312) 284 72 88

e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

1. VAİZLERİN KAYNAKLARI

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN*

I. GİRİŞ: VAAZ, VAİZ VE VAAZIN DİNDEKİ YERİ

A. VAAZ

Vaaz, en kısa ifadesiyle dinî öğüt verme anlamına gelir. Vaaz eden kimse (vaiz), muhatabını din adına ve dinin temel kaynaklarına dayanarak yapması muhtemel yanlışlara karşı uyarır, yapmakta olduklarına karşı ve kötülükleri terk etmesi için nasihatte bulunur. İyi işler yapması için onu teşvik eder ve yol gösterir.

B. VAİZ

Kâsımî'nin kapsamlı tanımına göre vaiz, "Allah'ın hududunu koruyan, akılları irşat eden, nefisleri terbiye eden, zihinlere kültür aşılaman, idrakleri aydınlatan, doğru bir şekilde inanma konusunda rehberlik eden, ibadetlerin sınırlarını açıklayan, anlayışları kısır cehâlet kirlerinden ve sapıklık kültüründen kurtaran bir insandır."¹

Vaiz, nazari olarak imamdan daha yüksek derecede bilgisi ve formasyonu bulunan, genellikle camide görev yapan bir din eğitimcisi ve öğreticisidir. Vaizi bir yandan müftünün, diğer yandan imamın yardımcısı olarak düşünmek gerekir (rütbe bakımından değilse de, yaptığı iş bakımından bu böyledir.) dolayısıyla aynı işleri yapan görevlilerin ortak vasıfları vaizde de bulunmalıdır. Vaizler fert ve toplum olarak insanı, insanın problemini, dünyada ne olup bittiğini bilmeli, bunları devamlı takip etmeli, vaaz ve irşad ile yaşanan hayat arasında ilgi kurmalı, bu ilgiyi canlı tutmalıdır. Vaizler irşad ve vaazları ile cami dışına taşmalı, insanların toplu olarak buldukları ve girebilecekleri her yere

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Kasımî, Cemalüddin, *Mev'izatü'l-mü'minin min ihyâi ulûmiddin*, Beyrut 1981, 40.

(cezaevi, huzurevi, yurt, hastahane, kiraathane, lokal, fabrika...) girmeli, girdiği ortama uygun şartlarda din eğitim ve öğretimi yapmalıdırlar.²

C. VAAZIN DİNDEKİ YERİ

Vaaz etmenin dinde önemli bir yeri olduğu malumdur. Gerek Kur'an ve gerekse hadislerde vaaz etme teşvik edilir.³ Peygamberlerin görevleri arasında vaaz etmek de vardır.

Vaazın tabiatı ve dindeki hedefi vaaz edecek ve vaaza muhatap olacak kimsenin konumunu da belirlemeyi gerekli kılmaktadır. Vaaz eden, bilgi, görgü, samimiyet ve amel bakımından vaaz edilenden daha iyi durumda olmak zorundadır. Yapılan vaazın dinen ve psikolojik olarak etkili olması ve hedefine varması bunu gerektirir.

D. VAİZLİK FAKÜLTESİ

Vaazın önemi dolayısıyla, Osmanlı'nın son döneminde bu alanda müte-hassıs yetiştirme lüzumu bir kez daha hissedilmiş ve *Dâru'l-hikmeti'l-İslamiyye* bünyesinde *Medresetü'l-vaizîn* adıyla kurulan ve dört yıl süreli olan mektepte vaiz yetiştirilmiştir.⁴ Bu konuda ilk teklifin Reşit Rıza'dan geldiği kaydedilmiştir.⁵ Tarihi süreçte vaizler, medreselerin kuruluşuna kadar, cami ve evlerde yapılan özel derslerle ve özel gayretlerle yetişiyordu. Medreselerin kuruluşundan 1913 yılına kadar yetiştirdikleri din görevlileri arasında vaizler de vardı⁶. 1909'da medreselerin ıslahı neticesinde medrese bünyesinde yer alan ve *Medresetü'l-vaizîn* adıyla anılan bu mektepte vaizlere şu dersler okutulmuştur: Tefsir, hadis, kelam, fıkıh, fıkıh usulü, feraiz, tarih, siyer, coğrafya, Arap-Türk-Fars edebiyatı, Matematik, İslam felsefesi tarihi, felsefe, astronomi, tabiat bilgisi, kimya, mantık, psikoloji, ahlak, metafizik, toplum ve eğitim bilgisi, hukuk bilgisi, iktisat ve maliye, beden eğitimi, hitabet ve meviza.⁷

Bu durum vaizin ne kadar donanımlı olmasına işaret ettiği gibi, müracaat edeceği kaynaklar hakkında da fikir vermektedir.

2 Karaman, Hayreddin, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, II, 65vd.

3 Al-i İmrân, 3/138; Nisâ, 4/58; A'râf, 7/164; Nahl, 16/125; Lokman, 31/13; Sebe, 34/46.

4 Akman, Zekeriya, *Daru'l-hikmeti'l-İslamiyye*, Ankara 2009, 56vd.

5 Sarıkaya, Yaşar, *Medreseler ve Modernleşme*, İstanbul 1997, 179; Akman, 57.

6 Bayraktar, M. Faruk, *Türkiye'de Vaizlik*, İstanbul 1997, 49.

7 Bilgi için bk. *Ceride-i İlmîyye*, İstanbul Rebiülevvel 1333, sy, 9, s, 573-579; Doğan, Recai, "Osmanlı'nın Son Döneminde Yaygın Din Eğitiminde Vaaz ve Vaizlik", *Diyanet İlmî Dergi*, Ocak-Şubat-Mart, 1999, c, XXXV, s, 1, 199; Akman, 58.

II. VAİZLERİN DİLİ

Vaizin dili, tekke dili veya buna yakın ya da en azından bundan nasiplenmiş olmalıdır. Vaiz sadece diliyle değil kalbiyle de konuşmalıdır. Vaizliğin tabiatı ve vaazın yapısı bunu gerektirir. Hem içerik hem üslup açısından buna gerek vardır. Bu aynı zamanda vaiz olmanın yapısından ve vaizlik geleneğinden kaynaklanmaktadır. Bu dil ve üslup vaizin örnek ve önder konumuna da işaret etmektedir. Vaazlarında bu üslubu tutturabilen vaizlere, vaaza ihtiyaç duyanlar hususen müracaat etme ihtiyacı duyarlar.

III. VAİZLERİN KAYNAKLARI: VAİZLERİN MÜRACAAT ETTİĞİ VE ETMESİ GEREKEN KAYNAKLAR

Yapılan vaazların etkili olması dinin ruhuna ve hedefine uygun düşmesi için vaizin doğru bilgiyi sahih kaynaktan ve en uygun üslupla sunması gerekir. Vaazların kalitesini ve verimliliğini artırmak için şöyle bir teklif yapanlar da olmuştur: "Mümkünse her ilde, iyi yetişmiş, mesleğinde başarısı sabit olmuş, halk eğitiminde ve öğretiminde etkili bir vaiz bulunmalı; bu vaiz diğerleri için bir örnek, danışman ve usta olarak göreve sokulmalıdır."⁸

Bu durum vaizlerin dili ve kaynakları konusunu yeniden ele almayı ve geçmişle günümüz arasında mukayese yapmayı zorunlu kılmaktadır.

Günümüzde vaizin birinci ve temel kaynağı nedir? diye sorulsa buna cevap olarak "internet" denileceğinden endişe ediyorum. Çünkü internet üzerinden her türlü bilgiye ulaşılır olması kolaylık yanında bazı problemleri de beraberinde getirmektedir. İnternette elde edilen kolay ve yerine göre ucuz ya da az emekli bilgilerin olumsuz yönde etkilediği alanlardan biri de vaizliktir. Yaptığımız gözlemlerle özellikle genç vaizlerin internette bilgi derleme konusunda daha hevesli ve mâhir oldukları kanaatine vardık. Ancak vaizin yararlanabileceği hatta yararlanması gereken kaynaklar arasında yer alması gereken internet bilgilerinin hangisinden, nerede, ne şekilde ve ne kadar yararlanılması konusunda çok iyi düşünülmesi gerekir. İnternet sitelerinin şahsî, en azından büyük oranda subjektif gayelerle hazırlandığı dikkatten kaçırılmamalıdır. Çoğu kere tam olarak kaynağı da verilmeyen, verilse bile siteyi hazırlayanların yorumunu yansıtan bu bilgilerin çok özel bir konuma sahip ve ideal bir tebliğci olarak görmek istediğimiz vaizin işine ne kadar yarayacağı sorgulanmalıdır. Tabir yerinde ise vaiz kes-yapıştır türü bilgilerle istediği başarıyı ve etkiyi sağlayamaz. Onun daha köklü, kaynakların aslına nüfuz ederek aldığı bilgiyi cemaatinin istifadesi-

8 Karaman, Hayreddin, *İslam'ın İşığında Günün Meseleleri*, İstanbul 1996, III, 111.

ne sunması daha faydalı olacaktır. Bu sebeple tebliğimizde vaaza hazırlanırken kullanılan ve kullanılması gereken kaynaklar üzerinde durulacaktır.

A. ESKİ VE GELENEKSEL KAYNAKLAR⁹

1. Tefsir

Ahmed b. Hanbel özellikle kendi zamanındaki durumu dikkate alarak şöyle demiştir: “Üç nevi kitabın içindekiler asılsızdır: Meğâzî, Melâhim ve Tefsir”. Bunun sebebi, ilk dönemde yazılan bazı tefsirlerin İsrâiliyyat kabilinden bazı hikâye ve haberler ile uydurma rivayetlere yer vermeleridir. Bu haber ve rivayetlerin ortak özelliği ise abartı, coşturma ve korkutma içermeleridir. Süddî, Mukâtil, Kelbî, Vâhidî gibi müellifler böyle bilgilere yer verdiği için tenkide maruz kalmışlardır. Bu tefsirlerde yer alan bu yanlış bilgiler kendilerinden sonra yazılan tefsirlere de girmiştir. Vaizler tefsir sahasında eskiden genel olarak *Rûhu'l-beyân*, Hâzin, Tefsir-i Kebir, Kâdi Beyzavî'nin *Envâru't-tenzîl* ve Zemahşerî'nin *Keşşâf* adlı eserlerine başvurmuşlardır.

Bu eserleri kısaca değerlendirdiğimiz zaman şunları söyleyebiliriz: Sûrelerin başında ve sonunda, onların faziletleri ile alakalı olarak nakledilen hadisler arasında zayıf ve mevzû olanlar vardır. Bu eserler, garib ve zayıf rivayetler ile asılsız kıssaları da içermektedirler. Zayıf kaynaklardan nakillere de yer verilen bu kitaplarda rivayetlerin zayıf veya mevzû olduğuna işaret edilmemiştir. Ancak *Ruhu'l-beyân*, müellifin Bursa Ulucami'de verdiği vaaz notlarının ikmal edilmiş hâlidir. İçerisindeki mevzu rivayetler ve garip kıssalar ayıklandığı zaman vaizler için önemli bir vaaz kaynağı durumundadır.

2. Hadis

1. *Meşâriku'l-envâr*. Müellifi, Ebû'l-fedâil Hasen b. Muhammed es-Sagâni (v. 650/1252)'dir. Buhârî ile Müslim'in hadislerini ihtiva etmektedir. Kitapta 2264 hadis vardır. Güvenilir ve faydalı bir kitaptır. Şerh, hâşiye ve Türkçe tercümesi de vardır.

2. *el-Câmi'u's-sağîr*. Müellifi, Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî-Bekr es-Suyûti (v. 911/1505)'dir. Alfabe sırasıyla yazılmış olup onbin kadar hadisi muhtevîdir. Kitapta, durumları açıklanmamış çok sayıda zayıf ve mevzûu haber vardır. Şâfiî âlim Abdurraûf Münâvî (v. 1031/1622)'nin *Feydu'l-Kadir* isimli şerhi bu kitabın sakıncalı taraflarını kısmen bertaraf etmiştir. Dolayısıyla bu şerh ile beraber

9 Eserler hakkında bir değerlendirme için bk. Karaman, *İslam'ın Işığında Günün meseleleri*, İstanbul 1996, II, 69-76.

mütalaa edilmesi uygundur. Suyutî'nin bu kitabı Nâsiruddin Elbânî tarafından ele alınarak hadisleri güvenilirlik açısından değerlendirilmiştir.

3. *Riyazu's-sâlihîn min kelâmi Seyyidi'l-murselîn*. Müellifi, Yahyâ b. Şeraf en-Nevevî (v. 667/1278)'dir. et-Tergib ve't-terhîb metodunda seçilmiş sahih hadisleri muhtevî bir mecmuadır. Her bölümün başında ilgili âyetlerin bir kısmı da yer almaktadır.

3. Ahlâk

1. *İhyâu Ulûmiddîn*. Müellifi, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazzâlî (v. 505/1111)'dir. Vaizlerin ellerinden düşmemesi gereken bu değerli kitabın sakıncalı tarafı, zayıf ve uydurma rivayetlere yer vermiş bulunmasıdır. Ancak Ebû'l-Fadl Zeynüddin Abdurrahim b. el-Huseyn el-İrâkî (v. 806/1403)'nin takdire şayan gayreti bu eserin sakıncalı olan bu yönünü bertaraf etmiştir. İrâkî, uzun çalışmalar sonunda İhyâ'nın hadislerini taramış, kaynaklardaki yerlerini tesbit etmiş, hadislerin sıhhatleri hakkındaki hükmünü kaydetmiştir. *el-Muğnî an Hamli'l-esfâr fi'l-esfâr fi tahrici mâ fi'l-İhyâ mine'l-ahbâr* adını taşıyan bu tahric, İhyâ'nın Arapça aslıyla beraber basılmış, tercümelerde de bu tahriclere yer verilmiştir.

2. *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*. Tam adı, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye fi beyâni's-sırâti'n-Nebeviyye ve'l-Ahmediyye*'dir. Müellifi, Birgili Pir Ali oğlu Muhammed (v. 981/1573)'dir. Emri-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker (dinin yaşanmasını kontrol) vazifesine çok önem veren âlim ve zâhid bir Hanefî âlimidir. Kitap, bazı görüş ve hükümlerinin sertliği, müsamahasızlığı bir yana, vaaz ve irşad için faydalı bir kaynaktır. Basılmış şerhleri ve tercümesi vardır. Türkçe'ye de çevrilen en güzel şerhlerinden biri, Muhammed Hadimî'nin *el-Berîka şerhu't-tarîkati'l-Muhammediyye* adlı eseridir.

4. Mev'ıza (Vaaz/Nasihât)

Eskiden vaizlerin en çok başvurduğu ve özel olarak vaizler için hazırlanmış ve âdeta "vaizin el kitabı" niteliğini taşıyan şu kitaplardır:

1. *Şir'atü'l-İslâm*. Müellifi, İmamzâde Muhammed b. Ebî Bekr (v. 573/1177); zamanının başarılı vaizlerindedir. Kitapta, Hz. Peygamber (s.a.s.) örnek alınarak İslâm ahlâkı verilmiştir, faydalı bir eserdir.

2. *Mecâlis-i Sinâniyye*. Müellifi, Sinanzâde Hasan b. Ümm-i Sinân'dır. Tipik denebilecek bir vaaz kitabıdır, konuların sonunda Mesnevî'den parçalar vardır. Hadis ve kıssalarına güvenilemez.

3. *Nüzhetü'l-mecâlis*. Tam adı, *Nüzhetü'l-mecâlis ve müntehabu'n-nefâis*'tir. Müellifi, Abdurrahmân b. Abdisselâm es-Safûrî (h. 884 civarında Mekke'de yetişmiştir)'dir; Şâfiîdir. Uydurma hadis ve asılsız kıssalarla doludur.

4. *Tenbîhu'l-gâfilin*. Müellifi, Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed (vb. 373/983)'dir. Hanefî mezhebinde fakih ve mutasavvıf bir âlimdir. Müellifin *Tenbîhu'l-gâfilin* ve *Kurratü'l-uyûn* adlı kitapları, içinde uydurma (mevzû) hadisler bulunduğu için dikkatle okunmalı ve başka kaynaklar ile kontrol etmeden hadislerine güvenilmemelidir.

5. *Dürratü'n-nâsihin veya Dürratü'l-vâ'izîn*. Müellifi, Hopalı Osman b. Hasan b. Ahmed Zâkir (H. 13. asır)'dir. Kıssacı vaizlerdendir. Memleketimizde uzun zaman vaaz kaynağı olarak kullanılmış, hâlâ kullanılmakta olan ve Türkçe'ye çevrilmiş olan bu kitap zayıf ve uydurma rivayetlerle, akıl almaz, Kitâb ve Sünnet'in ruhuna sığmaz hurafelerle doludur. Vaaz ve irşad için kaynak olmaktan çok uzaktır.

Bunlar dışında eski vaizlerin el kitabı tarzında istifade etikleri *el-Mev'ızatü'l-hasene* ve *Abdullatif* gibi isimlerle anılan ve yukarıdakilerle aynı mahiyette başka vaaz kitapları da vardır.¹⁰

B. GÜNÜMÜZDE VAİZİN ANLATACAĞI BAŞLICA KONULAR VE YARARLANACAĞI KAYNAKLAR

Bundan önceki bölümde öteden beri okunan, başvuru, kaynak olarak kullanılan kitapları tanıtmaya ve değerlendirmeye çalıştık. Burada ise vaaz ve

10 Şu eserler, içinde uydurma rivayetler bulunduğu veya tamamen uydurma olduğu için dikkat edilmesi, muhtevaları -incelenmeden- nakledilmemesi gerek: *Taberî Tarihi* (Meşhur Taberî Târihi'nin (*Târihu'l-ümem ve'l-müluk*), hazifler ve tahriflerle Farsça'ya çevrilmiş nüshasından Türkçe'ye çevrilmiş bulunan ve *Târih-i Taberî* veya *Taberî Tarihi* diye anılan kitap uydurma rivayet ve hurafelerle doludur. Bu kitabın kusuru büyük âlim İbn Cerir Taberî'ye değil, onun eserini tahrif eden Farsça mütercime aittir). Tefsir kitaplarının sûrelerin faziletleriyle alakalı mevzû hadisleri (Ancak Bakara, Âli İmrân, Nisa, Mâide, En'âm, A'râf, Tevbe, Yâsin, Duhân, Mülk, Zelzele, Nasr, Kâfirün, İhlâs, Mu'avvizetân sureleri hakkında sahih hadisler de bulunduğuna dikkat etmek gerekir), Hakim Tirmîzî'nin kitapları, Hurayfîş, *Radvu'l-fâik*, Vâkıdî, *Fütûhu's-Şâm*, İbn Abbâs tefsiri, Sa'lebî veya Se'âlibî, *Kıssasü'l-Enbiyâ*, İbn İyâs, *Bedâi'u'z-zuhûr fi vekâi'id-duhûr*, Beğâvî, *Me'âlimu't-tenzil*, Ebû Bekir Muhammed b. Hasan en-Nakkâş, *Şifâ'u's-sudûr* (tefsir), Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî ile bunun talebesi Vâhidî'nin tefsirleri, Ebû Nu'aym, Taberânî ve İbn Mende'nin bazı eserleri, (Sehâvî yukardaki üç isim ile Hakim Tirmîzî ve Ebû'l-Leys'in isimlerini zikrettikten sonra şöyle der: "Bu zevât mevzû ve zayıf hadisleri senedleriyle beraber zikrederlerdi. Kendi zamanlarında, seneddeki ricâlin makbul olanı ve olmayanı, doğrusu, yalancısı ehl-i ilimce bildiği için bu kâfi idi. Zamanımızda, senedleriyle de olsa bu haberleri nakletmek kâfi ve caiz değildir), Muhammed b. İshâk *el-Meğâzî* (Bu zat yahûdî ve hristiyan kaynaklarından nakiller yapmıştır), Vâkıdî (İmam Mâlik ve İmam Şâfiî bu zatın, otuz bin kadar asılsız haber rivayet ettiğini söylemişlerdir), Hâtibu'l-Bağdadî, İbn Asâkir, İbn Neccâr, Deylemi, İbn Adî'nin bazı eserleri, Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-kulûb*, Sülemî, Tefsir ve Tabakât. Bu kitaplarda geçen bütün haber, hadis ve kıssalar mevzû veya zayıf değildir. Ancak mezkûr kitaplarda -az-çok- mevzû ve zayıf haber nakledildiği için, tetkik etmeden bunlardan hadis ve haber almak doğru değildir (bk. Karaman, Hayreddin, *İslam'ın Işığında Günümüz Meseleleri*, II, 75-76).

irşad ile meşgul olanlara tavsiye etmek istediğimiz kitapları ve tavsiye sebebini zikrederek anlatacağız.

Vaizliğin gayesi, yüce Kur'an ahkâmını ve Hz. Peygamberin sünnet-i seniyesi çerçevesinde kalarak sosyal içerikli güzel öğütler vermek böylece İslam'ın medeniyet, fazilet ve insanlığın muhtaç olduğu güzel hasletlerin ve eşsiz hakikatlerin kaynağı olduğunu en güzel şekilde insanlara anlatmaktır.¹¹ Böyle olunca Kur'an aslında vaizin ele alacağı konuların genel nitelikli bir fihristi gibidir.

Yukarıda listesini verdiğimiz ve kısaca değerlendirdiğimiz klasik ve geleneksel kaynaklar yanında günümüz vaizlerinin ilaveten başvurması gereken bazı kaynaklar ve ele alması gereken konular vardır. Bunları şöyle ifade edebiliriz:

1. Meal ve Tefsir

Meal

Dinden bahsedeceğimiz her meselede olduğu gibi vaaz konusunda da birinci kaynağımız Kur'an ve bunun yanında Hz. Peygamberin hadisleri olmalıdır. Kur'an'a müracaat ederken veya bir konuyu Kur'an temelli anlatırken âyetlere bütüncül yaklaşmak son derece önemlidir. Bunun pratik yolu günümüzde bu adla yazılan Kur'an fihristlerine ve konularına göre Kur'an-ı Kerim genel başlığını taşıyan kitaplara müracaat etmektir.

Bu konuda en önemli kaynakların başında mealler gelmektedir. Son yıllarda ülkemiz meal zengini sayılmakla birlikte bunun olumsuz neticeleri de olmaktadır. Geleneksel mealler içerisinde Diyanet İşleri Başkanlığı ve Diyanet Vakfı meali ile, Hasan Basri Çantay, Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın meali tavsiye edilebilir. Muradi ilahiyi daha iyi anlamak için Muhammed Esed'in Kur'an mesajı güzel bir kaynaktır. Bu kitabı mecaz ifadeler ve ahkâm âyetlerine getirdiği bazı yorumlarla ilgili taşıdığı zaaf lar dikkate alarak okumak gerekir.¹² Mustafa İslamoğlu ve Mustafa Öztürk'ün mealleri ise klasik mealleri aşan ve Kur'an'ın anlaşılması noktasında sarf edilen özel çabaların ürünüdürler. Beşer elinden çıkan

11 Bayraktar, 49; Akman, 57.

12 Eseri her yönüyle detaylı olarak ele alan şu çalışmalar bu konuda en geniş ve güvenilir bilgileri vermeleri sebebiyle okumaya değerdir: İsmail Çalışkan, *Muhammed Esed'in Kur'an Mesajı Adlı Eserinin Tahlil ve Tenkidi*, Ankara 2009; *Muhammed Esed ve Düşünce Dünyası*, İstanbul 2009. Ayrıca şu makale de bu konuda önemli bir tenkit içermektedir: İsmail Çalışkan, Muhammed Esed'in The Message Of The Qur'an Adlı Eserin Türkçe Çevirisinin Eleştirisi", İslami Araştırmalar Dergisi, Aralık 2010. Suat Yıldırım'ın, "Muhammed Esed'in "Kur'an Mesajı" Adlı Tefsiri Hakkında" adlı makalesi (Yeni Ümit Dergisi, Ekim - Kasım - Aralık 2002 Sayı :58 Yıl:15) adlı makalesi de bu konuda fikir vermektedir.

hiçbir şey mükemmel olmayacağı için bu eserler de üzerlerine yapılan ciddi ve ilmi tenkitler ışığında okunmalıdır.

*Tefsir*¹³

1. Müctehid âlimlerden Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (v. 310/922)'nin *Taberî Tefsiri* diye bilinen *Câmiu'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'an* adlı eseri. Kitap, rivayet metodu ile yazılmış tefsirlerin en kapsamlı ve en önemlilerindedir. Bir âyetle ilgili çeşitli sahabe, tabiun ve etbau't-tâbiûn görüş ve yorumları da bu eserde toplu olarak verilmektedir. En iyi baskısı, Ahmed Muhammed Şâkir'in tahkikli neşridir.

2. Hanbelî ve selefî bir âlim olan Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali el-Cevzî (v. 597/1201)'nin *Zâdu'l-mesîr fî ilmi't-tefsir* adlı eseri. Kitapta dirâyete de yer verilmiş olmakla beraber daha ziyade rivayete dayanan bir tefsirdir. Eserde rivayetler tenkid edilmiş, tercihler yapılmıştır.

3. Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubi (h.671/m.1273)'nin *el-Cami' li Ahkami'l-Kur'an* adlı eseri. Bu kitap muhtevası, üslubu ve Kur'an ahkâmını sistematik şekilde ele alması sebebiyle tefsir kaynakları arasında önemli bir yere sahiptir. Mukaddimedede belirtildiği üzere ayetler açıklanırken faydalanılan kaynaklara işaret edilmiş, bazı istisnalarla birlikte genellikle nakledilen görüşlerin kimlere ait olduğu zikredilmiştir. Müfessirlerin naklettikleri kıssalara ancak ihtiyaç hâlinde yer verilmiş, nüzul sebepleri, kıraat ihtilafları, lügat, nahiv, nesih gibi konular üzerinde titizlikle durulmuş, makbul rey tefsiriyle me'sur (rivayet dayanan) tefsirin birlikte ele alınmasının güzel örneklerini ortaya koymuştur. Bu tefsir Türkçe'ye çevrilmiştir.

4. İmâmuddîn İsmâil b. Ömer b. Kesîr (v. 774/1372)'in *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azîm* adlı eseri. Tertibi güzel, ifadesi açık ve sağlam, Kur'an-ı Kerim'in lafzı kadar ruh ve manasındaki kemâli de aksettiren bir tefsirdir. Hadis ve rivayetleri tenkit süzgecinden geçirme özelliğine sahiptir. Türkçe'ye çevrilmiştir.

5. Baba Nîmetullah Nahcuvânî (ö.902 /1496)'nin *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye* adlı tasavvufî tefsiri. Osmanlı döneminde tasavvufî-işârî tefsir müelliflerinin ilklerinden olan müellif, kısa olan bu tefsirinde âyetleri tasavvufî yorumu tabi tutmuştur.

6. Muhammed b. Muhammed İmâdî (v. 982/1574)'nin *İrşâdu'l-akli's-selim ilâ mezâyâ el-Kur'ani'l-Kerim* adlı tefsiri. Müellif, Kanûnî ve II. Selim zamanlarında

13 Eserler hakkında bir değerlendirme için bk. Karaman, *İslam'ın Işığında Günün meseleleri*, II, 76-79, İstanbul 1996.

yirmi sekiz sene onbir ay şeyhülişlâmlık yapmış, meselede müctehid derecesine varmış bir Hanefî âlimidir. Tefsir âyetlere verilen farklı anlamları bir araya getirmesiyle meşhurdur. Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

7. Muhammed b. Ali Şevkânî (v. 12250/1832)'nin *Fethu'l-Kadir el-Câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min ilmi't-tefsir* adlı tefsiri. Şevkânî, Zeydî bir muhitte yetişmiş fakat tahsil ve tekemmülden sonra itikadda Selefiyye (Sünnî) müzhebini tercih etmiştir. Fıkıhta ise müctehiddir. Bu tefsir rivayet ve dirâyet metodlarını birlikte kullanmıştır. Fakat bazı tefsirlerde olduğu gibi bu iki metod yekdiğerine karıştırılmamış, önce âyetler dirayeten tefsir edilmiş, sonra rivayete yer verilmiştir. Güvenilir, öz ve faydalı bir tefsirdir.

8. Muhammed Reşid Rızâ el-Huseynî (v. 1354/1935)'nin *Tefsirü'l-Menâr* adlı eseri. Reşit Rıza, Muhammed Abduh'un talebesi ve izleyicisi olup çok yönlü, kültürlü, selefi bir âlimdir. Bazı yazarlara göre son asrın müceddidleri arasındadır. Kitapta, hocası Abduh'un Ezher'deki Tefsir takrirlerini tamamlayarak Yûsuf sûresine kadar gelmiştir. Tefsirde, Selefi meşreble zamanımızın meselelerine eğilen bir metod takip edilmiştir. Bazı yaklaşımları tartışmaya açık olmakla birlikte orijinal yaklaşımları da içermektedir.

9. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (v. 1942)'ın *Hak Dini Kur'an Dili* adlı Tefsiri. Müellif, fıkıh ve tefsirde derin bilgi sahibi, geniş kültürlü, sanatkâr bir âlimimizdir. Kitap, zengin kültür ve sağlam bir muhakeme ile yazılmış Türkçe tefsirlerin en mükemmelidir. Yalnızca meâl ile geçilen kısımlar hariç, klasik tefsirlerin güzel ve dolgun bir özeti olan bu tefsirde müellifin kendi yorumları da vardır. Farklı sadeleştirilmiş baskıları vardır.

10. Seyyid Kutup'un *Fî zilâli'l-Kur'an* adlı tefsiri. Kur'an'ın sosyolojik tefsiri olma özelliği taşıyan bu eser, geleneksel yorumları da özetlemiştir. Türkçe'ye de çevrilmiş bulunan bu tefsirin iman, ideal ve heyecan aşılایıcı yönü çok önem arz etmektedir. Çünkü Kutup, ilmî ve teknik bir tefsir yazmaktan ziyade Kur'an-ı Kerim'in getirdiği kâmil hayat nizamını, insanlık âlemine sunduğu hidâyet ve ışığı anlamak, duymak, anlatmak ve duyurmak maksadına yönelmiş, bunda muvaffak olmuştur.

11. Ebu 'alâ el-Mevdûdî'nin *Tefhîmu'l-Kur'an* isimli tefsiri. Aynı zamanda siyasi ve mücadelecî bir yönü bulunan Mevdudî bu eserinde tarih, sosyoloji, antropoloji, dinler tarihi konularında yaptığı orijinal yorumlarıyla dikkat çekmektedir.

Kur'an'a müracaat eden vaizin dikkat etmesi gereken hususlardan biri de, âyetlerin nüzul sebeplerine ve nüzul sırasına dikkat etmesidir. Bunun için

belli başlı tefsir kaynaklarından yararlanmayı ilke hâline getirmek gerekir. İbn Kesir'in Türkçe'ye de çevrilen tefsiri, İzzet Derveze'nin yine dilimize de çevrilen *et-Tefsiru'l-hadisi* bu konuda önemli kaynaklar durumundadır. Son yıllarda Bedreddin Çetiner tarafından telif edilen *Esbâb-ı Nüzûl* adlı eser de bu konuda pratik bilgiler içermektedir.

Âyetlerin sosyal mesajları ile tarih ve dinler tarihi açısından incelenmesi noktasında Seyyid Kutub'un *Fi zıllali'l-Kur'an* ve Mevdudi'nin *Tefhimu'l-Kur'an* adlı eserleri faydalı ve ufuk açıcı bilgiler içermektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan *Kur'an Yolu* adlı tefsir klasik tefsirlerin ve özellikle İbn Aşur'un *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* adlı eserinin bir özeti durumundadır. Âyetler hakkında ön bilgi edinmek ve kısa zamanda okunabilmek açısından faydalıdır.

2. Hadis¹⁴

a. Kütüb-i sitte diye bilinen hadis külliyyâtı. Bu eserlerin adları ve müellifleri şöyledir: Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (vb. 256/870), Câmî'u's-sahih, Müslim b. el-Haccâc (v. 261-875), el-Câmî'u's-sahih, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb Nesâî (v. 303/915); Sünen, Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as (v. 275/888), Sünen, Muhammed b. İsa et-Tirmîzî (v. 279/892), Sünen.

Sünnî gelenekte Kütüb-i sitte olarak bilinen altı hadis kitabı vaazlarda temel hadis kaynağı olarak alınmalıdır. Ancak genel olarak hadisler özellikle de hadisleri fıkıh sistematiğine göre tertip eden bu eserler şerhsiz okunmamalıdır. Her birine ait güzel şerhler vardır. Mesela Buhârî, Aynî, Askalanî ve Kastalânî şerhi ile mütalaa edilmelidir. Müslim'in Davudoğlu şerhi ile birlikte okunması gerekir. Ebû Davud'un Arapça şerhlerinden derlenen iki, İbn Mâce'nin ise bir Türkçe şerhli baskısı vardır. Tirmîzî ve Nesâî de kısa şerh yapılarak Türkçe'ye çevrilmiştir.

b. İbn Esîr'in *Câmi'ul-usûl* ve Şeyh Ali Nâsîf'in *et-Tâcu'l-cami'u li'l-usûl* isimli eserleri. Bu eserler, yukarıda geçen hadis kitaplarının hadislerini bir araya getirme teşebbüsleridir. Bir anlamda bunlar, tekrarlardan arındırılarak yapılan çalışmalardır. Bu sebeple bunlardan istifade etmek daha pratiktir. Her iki eserin de Türkçe tercümesi vardır.

c. Hâfız Abdulazîm b. Abdi'l-Kaviyy el-Münzirî (v. 656/1236)'ın, *et-Tergîb ve't-terhîb* adlı eseri; vaaz kaynağı olacak hadisleri muhtevî değerli bir mecmuadır. Râvîlerin ve hadislerin durumlarına işaret edilmiş, kaynaklar zikredilmiştir. Faydalı dipnotlarla yapılmış Arapça baskıları ve Türkçe tercümesi vardır.

14 Eserler hakkında bir değerlendirme için bk. Karaman, İslam'ın Işığında Günün meseleleri, II, 80-81, İstanbul 1996.

d. Muhammed b. Abdillâh Hatîb et-Tebrîzî (v. 737/1336), *Mişkâtü'l-mesâbih*; bu eser, muasır muhaddis Nâsiruddîn Elbânî'nin, *Hidâyetü'r-ruvât ilâ tahrîci ehâdisi'l-misbâh* adlı neşriyle değer kazanmış, pratik ve faydalı hâle gelmiş bir hadis mecmuasıdır. İman konusundan başlatarak hemen hemen bütün konuları seçme hadislerle sistematik olarak işlemiştir. 6294 hadis ihtiva etmektedir. Üzerine yapılmış çok sayıda şerh vardır. En kapsamlısı Ali el-Kârî'nin *Mirkâtü'l-mefâtih* adlı şerhidir. Kısmen Türkçe'ye çevrilmiştir.

e. Yahyâ b. Şeraf en-Nevevî (v. 667/1278)'nin, *Riyâzu's-sâlihîn min kelâmi Seyyidi'l-murselin*; et-Tergîb ve't-terhîb metodunda seçilmiş sahih hadisleri muhtevî bir mecmuadır. Her bölümün başında ilgili âyetlerden de bir demet sunulmuştur. Pek çok tercüme ve şerhi bulunan bu eserin en faydalı bulunduğu baskısı sekiz cilt hâlinde neşredilenidir. Dolayısıyla sekiz ciltlik tercüme ve şerhi ile bu kitap vaizlerin vazgeçilmez kaynağı hâline gelmiştir.

f. Ahmed b. Hanbelî'nin *Müsned'i*. Farklı konularda hadis bulmak için önemli bir hazinedir. Yeni baskılarında eseri mevzûlara göre tertipleyen Ahmed Abdurrahmân el-Bennâ, *Bulûgu'l-emânî min esrari'l-Fethi'r-Rabbânî* adıyla bunu şerhetmiş, bu şerh basılmıştır. Bu eser de zengin hadis muhtevası ve başarılı şerhiyle faydalıdır.

g. İbrahim Canan'ın *Kütüb-i sitte* adlı eseri. Altı hadis kitabının bir özeti ve şerhli hâlidir. Yorumlarından yararlanılabilir.

Hadislere müracaat ederken de mutlaka ahlak, helal-haram ve ahkâm hadislerini anlatılacak konuya göre okumak gerekmektedir. Ahkâm hadislerini ülkemizde yaygın olan fıkıh mezheplerini dikkate almadan okuyup anlatmanın taşıdığı problemleri ifade etmeye gerek yoktur. Bu alanda rahmetli Ahmet Davudoğlu tarafından tercüme ve telif edilen *Selamet Yolları*, eski müftülerden Celal Yıldırım'ın *Ahkâm Hadisleri* kitabı, Türkçesi yayınlanan Tahavî'nin *Meanü'l-asar* adlı kitabı ile Tahanevî'nin *İlâu's-sünen* adlı eserleri temel kaynak durumundadır.

Vaizlerin uydurma hadisleri derleyen ve değerlendiren kaynakları mutlaka okumaları gereklidir. Bunlar arasında şu dördü daima el altında olmalıdır¹⁵:

1. Alî b. Muhammed b. Arâk el-Kinânî (v. 963/1556)'ın, *Tenzihü's-şerî'ati'l-merfû'ah ani'l-ahbâri's-şeni's-şeni'ati'l-mevdû'ah* adlı eseri. Müellif bu eserinde Suyûtî'nin *el-Leâlî el-masnû'a* isimli kitabını ikmâl etmiştir. Tevhit, iman, ilim, menakıp, temizlik, namaz, gibi bablar hâlinde ele aldığı kitabında bu konularda

15 Eserler hakkında bir değerlendirme için bk. Karaman, *İslam'ın Işığında Günün meseleleri*, II, 81-82, İstanbul 1996.

uydurulan hadisleri ele almıştır. Başına koyduğu giriş kısmında (s. 3-133) hadis uyduranları sınıflara ayırmış, binlerce yalancı raviyi teşhir etmiş, sonra bâblar hâlinde mevzû haberleri sıralamış, her biri üzerinde gerekli bilgiyi vermiştir.

2. Muhabbed b. Seyyid Dervîş el-Hût (v. 1276/1859)'un, *Esnel-metâlib fi ehâdise muhtelifeti'l-merâtib* adlı kitabı. Kitap, alfabetik olarak mevzû haberleri incelemiş, sonunda bu mevzû ile alakalı faydalı bilgiler vermiştir.

3. İsmâ'il b. Muhammed Aclûnî (v. 1167/1749), *Keşfu'l-hafâ ve müzilü'l-ilbâs anmâ iştehera mine'l-ehâdisi alâ elsineti'n-nâs* adlı eseri. Bu da alfabetik olarak, dillerde hadis diye dolaşan, kitaplarda sık sık rastlanan hadis ve haberlerin sahih olup olmadıklarını tetkik etmiştir.

4. Muhammed Nâsiruddîn Elbânî'nin, *Silsiletü'l-ehâdisi'd-da'ife ve'l-mevdû'a* adlı eseri. Muasır ve titiz bir hadis araştırmacısı olan Elbanî, bazı değerlendirmeleri tartışmalı olsa da, bu eserinde, geniş hadis bilgisi ile mevzû ve zayıf haberleri incelemiştir.

3. Siyer, Tabakât ve Menâkıb ve İslam Tarihi

Vaiz, icra ettiği görev bakımından aynı zamanda Hz. Peygamberin tebliğ tasarrufunun da vârisi durumundadır. Ondan dini en güzel şekilde tebliğ etmesi beklenir. Bu sebeple de İslam'a davet ve Hz. Peygamberin tebliğ metodu türü kitapları okuması ve özümsemesi gerekir. Yani başarılı olmak isteyen bir vaizin el kitabı ve ilk elden okuması gereken Siyer ve özellikle *fıkhû's-siyre* tarzı kitapları ile Hz. Peygamberin tebliğ metodunu ve eğitimcilik yönünü ele alan eserler olmalıdır. Mesela, Ahmet Önkal'ın *Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu* adlı kitabı bu konuda önerilecek kitaplardan biridir.

Hz. Peygamberin eğitim yönünü öğrenmek için Abdullah Özbek'in *Bir Eğitimi Olarak Hz. Muhammed* adlı eser bol örnekli ve dili sade bir kitaptır.

Din görevlilerinin Rehberliği, A. Lütfü Kazancı'nın *Peygamber Efendimizin Hitabeti*, Cuma Karan'ın *Vaizlik ve İmamlar İçin Cemaat ile Etkili İletişim* adlı kitapları mutlaka okunması gereken öncelikli kaynaklar arasındadır.

Riyâzu's-sâlihîn başta olmak üzere, ahlak hadislerini derlemiş bulunan sahih hadis kitapları ikinci sırayı, temel fıkıh bilgilerini içeren ilmihal kitapları üçüncü, helal-haram kitapları ise dördüncü sırayı almalıdır.

Cemaate anlatılacak temel konulardan biri de Resûlullah'ın örnek hayatıdır. Kur'an onun hayatını bize örnek olarak sunduğuna göre biz Hz. Peygamberin hayatını bütün yönleriyle öğrenmek, yaşamak ve anlatmakla yükümlüyüz. Bunun için kuru tarih bilgisi içeren siyer kaynaklarından ziyade Hz. Peygamberin

hayatını ibretleri, dersleri, temel mesajları ve fıkhıyla ele alan “Fıkhu’s-siyre” tarzı eserleri takip etmek daha faydalı olacaktır. Bu konuda Ramazan el-Butî ve Muhammed Gazalî’nin *Fıkhu’s-siyre* adlı eserleri yanında, Mevlana Şibli Mumânî’nin *Son Peygamber Hz. Muhammed* adlı kitabı, İzzet Derveze’nin *Kur’an’a göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, Münir Gadbân’ın *Resûlullah’ın Hayatı ve Metodu* adlı eseri, İbrahim Sarıçam’ın *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı* ve Afzalurrahman’ın *Siyret Ansiklopedisi* örnek olarak zikredilebilir.

Bunlar yanında şu klasik kaynaklara da müracaat edilmelidir¹⁶:

1. es-Sîretü’n-nebeviyye: Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm (v. 218/833)’a ait meşhur ve muteber bir eserdir. Kitap, İbn İshâk’ın aynı mevzûdaki kitabının islâh ve ikmâli ile vücûda getirilmiş olup en eski ve mûtemed kaynaklardandır. Türkçe tercümesi de vardır.

2. el-Mevâhibü’l-ledünniyye bi’l-minehi’l-Muhammediyye. Ahmed b. Muhammed Kastalânî (v. 923/1517)’ye aittir. Bu kitap, şair Bâkî (v. 1008/1599) tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir. Mısırlı Abdalbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî (v. 1122/1710) tarafından genişçe şerh edilmiştir. Kitap Abidin Sönmez tarafından yayına hazırlanmış ve günümüz Türkçesiyle yayımlanmıştır.

3. et-Tabakâtü’l-kübrâ: Muhammed b. Sa’d (v. 230/844)’ın biyografi eseridir. En eski ve güvenilir siyer ve tabakât kitabıdır. İlk ciltlerinde Hz. Peygamberin (s.a.s.) hayatı hülâsa edilmiş, sonra meşhur sahabe, tâbi’ûn ve etbâ’in biyografileri sıralanmıştır.

4. el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe: İbn Hacer el-Askalânî (1373/1449) tarafından telif edilen sahasında önemli bir eserdir. Bu kitap Sahâbe-i Kiram Ansiklopedisi adıyla Türkçe’ye çevrilmiş ve yayınlanmıştır. Sahabe biyografisi konusunda zirve sayılan bu eser zengin kaynaklara ve özgün telif yöntemine sahiptir. Eserde sahabilerin tam adı, soyu, kabilesi, aşireti, doğum ve ölüm tarihleri, sahabî olduklarını ortaya koyan yönleri, hadis ilmindeki yerleri ve önemleri ele alınmaktadır.

5. Zâdu’l-Me’âd fî hedyi-Hayri’l-ibâd: Muhammed b. Ebû Bekr (İbn Kayyim el-Cevziyye, v. 751/1350)’nin meşhur eseridir. Kitap, Hz. Peygamberin hayatına dair kısa açıklamalardan sonra ferdi ve sosyal hayatın her sahasındaki davranışlarını, getirdiği nizamı ve açtığı çığırını tesbite ve açıklamaya çalışmaktadır. Yeri geldikçe çeşitli mezheb ve görüşlere de yer vermiş, bunları münakaşa ederek kendi tercihini ifade etmiştir. İçerisinde Tıbb-ı Nebevî’ye dair de geniş bir bölüm

16 Eserler hakkında bir değerlendirme için bk. Karaman, *İslam’ın Işığında Günün Meseleleri*, II, 82-85, İstanbul 1996.

vardır. Hz. Peygamberin hayatının her safhasını takip etme noktasında faydalı ve güvenilir bir kaynak özelliği taşımaktadır. Farklı Türkçe tercümeleri vardır.

6. Târîh-i Dîn-i İslam: Mahmud Es'ad Seydî-Şehrî (v. 1917)'ye aittir. Müellif eserini, giriş ile birlikte Mekke ve Medine dönemi olarak iki kısma ayırmış, İslam Dini'nin tarihine dair önemli malumatlar vermiştir. Arapların İslam öncesi dini, sosyal, kültürel ve ictimai hayatları hakkında özlü malumat vardır. Eserin Türkçe baskısı da vardır.

7. Asr-ı Sa'âdet: Eser, Mevlânâ Şibli başkanlığında "Nedvetü'l-ulemâ'ya bağlı bir heyet tarafından hazırlanmıştır. Ömer Rızâ Doğrul tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Eseri hazırlayanlar, o gün için Doğu ve Batı'nın bütün önemli kaynaklarını taramışlardır. Kitabın sadeleştirilmiş baskısı da yapılmıştır.

8. İslam Peygamberi: Muhammed Hamîdullah'a ait olan bu kitap, Hz. Peygamberi ve onun getirdiği yüce dîni Batılılara tanıtmak, Peygamberimiz (s.a.s.) aleyhine yıllardan beri devam eden kampanyayı durdurmak ve iftiralara cevaplandırmak maksadıyla yazılmıştır. Eserde olaylar objektif ve yalın olarak anlatılmaktadır.

9. Hilyetül-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ. Eser, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh İsfehânî (v. 430/1039'ye ait olup sahabeden müellifin devrine kadar gelip geçmiş büyük zevâtın hayat ve menâkıbinden bahseder. On cilt hâlinde basılmıştır (Mısır, 1932-1938). Vaaz için menkıbenin önemi sebebiyle bu esere müracaat gereklidir. Ancak bazı zayıf haberleri içermesi sebebiyle okuyucunun ihtiyatlı olması gerekir.

10. Câmî'u-kerâmâtî'l-evliyâ. Yûsuf b. İsmâ'îl en-Nebbânî (v. 1350/1931)'ye aittir. Baş tarafında kerâmetin isbatı, evliyanın tabakâtı, yüz hadiste Hz. Peygamberin mucizeleri ve elli dört sahabînin kerametleri verilmiş, sonra alfabe sırasıyla müellifin zamanına kadar yaşamış meşhur velî ve âriflerin hayat ve menâkıbı anlatılmıştır. Bu tür menakıb kitaplarında rivayetler alınırken ve aktarılırken mevsukiyet bakımından müsamaha ve bir ölçüde mübalağa bulunabileceğinden okurken dikkat ve ihtiyat göstermek gerekir.

4. Dinin Maksatları ve Hükümlerin Esrarı

Vaizler dinin maksadını, hükümlerdeki maslahatı ve ibadetlerin esrarını anlatan kitaplardan yararlanarak konuları sunmalıdırlar. Bir başka ifade ile, vaiz dinin genel maksatlarını ve ihtilafli konuları bilmek durumunda olduğu için bu yönde bilgi sahibi olacağı kaynakları okumuş olması gerekmektedir. Bu konuda Gazalî'nin *İhyâu Ulûmiddîn* adlı eseri, Şah Veliyyullah Dehlevî'nin *Huccetullahi'l-*

bâliğa ve Tahir b. Aşur'un *İslam Hukuk Felsefesi* adlı eseri mutlaka okunmalıdır. Gazâlî'nin mezkur kitabı, çok sayıda uydurma ve zayıf hadis ile abartılı hikâyeler içermektedir. Bu sebeple eser bazı müellifler tarafından ihtisar edilerek hem istifadesi pratik hâle getirilmiş hem de uydurma hadisleri ayıklanmıştır. Mesela Cemeleddin el-Kasimî tarafından yapılan *Mev'ızatu'l-mü'minîn min İhyâi Ulûmiddin* adlı eser çok kıymetli olup vaizler için el kitabı olabilecek niteliktedir. Çünkü Kasimî İhyâ'yı özetlerken çok önemli bir iş yapmıştır. Çalışmasında İhyâ'da yer alan uydurma hadisleri ve hikâyeleri ayıklamış, bazı bölümleri dışarıda bırakmış, en sağlam ve genel okuyucu kitlesine hitap eden bilgileri bir araya getirmiş ve kitabın yapısını bozmayan bazı ilaveler yapmıştır. Böylece vaizler için vazgeçilmez bir kaynak olan ancak olduğu gibi aktarılmasında bazı dini sakıncalar bulunan İhyâ, Kâsimî'nin tasarruflarıyla hem kültürlü hem de genel halk tabakasını oluşturan Müslümanların yararlanabileceği bir hâle getirilmiştir. Türkçe'ye de çevrilmiştir.

5. Psikoloji, Sosyoloji

Halkın ve cemaatin nabzını tutmak ve onlara en doğru bilgiyi en uygun yöntemle verebilmek için vaizlerin, din sosyolojisi, din psikolojisi, çocuk psikolojisi, kadın psikolojisi, toplum psikolojisi, kitle ve toplum psikolojisi, ergen ve gençlik psikolojisi gibi kitaplardan seçme bir liste yaparak okumaları gerekmektedir. Bu konularda Müslümanlar olarak fazla ve doyurucu ürünler verdiğimiz söylenemez. Üniversitelerin bu bölümlerinde okuyan gençlerimiz de hâlâ batılı yazarların Türkçe'ye tercüme edilen eser ve teorilerini okumaktadırlar. Böylece kendi kültür, inanç ve zihniyetine ters bir yığın bilgi ile kafaları doldurulmaktadır. Onlara dini anlamda rehberlik yapan vaizlerimizin ve din gönüllülerimizin bir adım önde giderek bu alanda bir seçki yapmaları zorunludur. Gençler üzerinde etkimiz ancak buna göre olacaktır. Bu alanda şu eserler tavsiye edilebilir: Hayatı Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, Mustafa Köylü, *Yetişkin Din Eğitiminin Teorik Temelleri*, Hüseyin Yılmaz, *Camilerin Eğitim Fonksiyonu* adlı kitaplar önerilebilir. Ayrıca Haluk Yavuzer, Doğan Cüceloğlu, Nevzat Tarhan, Kemal Sayar'ın kitaplarından da yararlanmak gerekir. Örnek olarak şu eserleri zikredebiliriz:

a. Çocuk Psikolojisi, Haluk Yavuzer. Çocuğun doğum öncesinden başlayarak ergenlik sonuna kadar süregelen tüm gelişimi açıklamak amacıyla hazırlanmış bir kitaptır. Kitapta büyüme olgunluk evreleriyle, çevresel faktörlerin birey gelişimine olan etkisi ele alınmış, çocuğun toplumun diğer üyeleriyle olan duygusal ve sosyal iletişimi incelenmiştir

b. Çocuk ve Suç, Haluk Yavuzer. Eserde, çocuk suçluluğu evrensel ve ulusal boyutlarda değerlendirilmiş, suçlulukta etkili olduğu düşünülen, kalıtsal, bedensel, zihinsel ve sosyal etkenler tek tek ele alınarak suçlulukla olan ilişkileri tartışılmıştır.

c. Gençleri Anlamak, Haluk Yavuzer. Eserde, günümüz gençleri gelişim ve kültürel özellikler dikkate alınarak tanıtılmaya çalışılmıştır. Kitap ayrıca yurdumuzda yapılan araştırmaları temel alarak genci kendi kültürümüz içinde irdeleyen ve gençlik döneminde yoğun şekilde yaşanan sorunları ele alıp, çözüm önerileri üretiyor.

d. Ben Nesli, Jean M. Twenge. Bu kitap 1970, 1980 ve 1990'larda doğan 'ben nesli' mensubu gençlerin hoşgörülü, özgüvenli, açık fikirli ve hırslı fakat bir o kadar da sinik, depresif, yalnız ve kaygılı olduğunu kışkırtıcı bir dille ortaya koymaktadır.

e. Ergenlik Psikolojisi, Adnan Kulaksızoğlu. Türkiye'de ergenler üzerinde yapılan araştırma bulgularıyla desteklenen bu kitap, ergenlik süreciyle ilgili birçok bilgiyi bir arada sunmaktadır.

6. İnternet, slayt vs.

Günümüzde internet kaçınılmaz bir bilgi kaynağıdır. Ancak bu kaynak kesinlikle vaizin temel kaynağı olmamalıdır. Çünkü internet pratik bilgi vermekle birlikte asla kitabın yerini tutamaz. Çoğu kere bilgilerin kaynaksız zikredilmesi, siteyi kuranların özel maksat ve görüşleri ve aynı konuyla ilgili birden fazla ve birbirine aykırı bilginin yer alması bu kaynağın bazı olumsuz yönleridir. Bu sebeple temel kaynaklara ilaveten başvurulması ve belli bir dikkatle hareket edilmesi durumunda internet yararlanılacak kaynaklar arasında zikredilebilir.

İmkân dahilinde ve gerekli görüldüğü takdirde konuların slaytlarla desteklenmesi de günümüz insanları özellikle de üniversite gençliği için önem arz etmektedir. Mesela hac konusu gibi bilginin mekânla sıkı irtibatının bulunduğu konularda slaytla vaaz etmek daha etkili ve faydalı olacaktır.

IV. SONUÇ

Eski vaizler, hurafeye, hamasete ve coşkuya fazla yer vermekle eleştirilmekte, günümüz vaizleri ise bilgi eksikliği, coşkudan yoksun olma ve mukni olmama yönüyle eleştiriye maruz kalmaktadır. Bir müellif, vaazların tesir etmediğinden yakılarak bir ârife bunun sebebini sormuş ve şu cevabı almıştır: Eskiden vaizler uyanık cemaat ise uykuda idi. Uyanık kimsenin uykuda olanı

uyandırması kolaydır. Fakat bu gün vaizler uyuyor, cemaat ise ölmüş durumdadır. Uyuyan kimsenin ölüyü uyandırması ise imkânsızdır.

Yetişme tarzımız, pozitivist ve hurafe karşıtı aşırı söylemlerden etkilenmemiz nedeniyle daha çok hikâye ve menkıbeye dayalı "Kıssacı vaizliği" neredeyse yok ettik. Ancak yerine de ciddi bir alternatif koyamadık. Ayet mealleri, hadis anlamları ve düz cümlelerle cemaati yorduğumuzun ancak bu yorgunluk neticesinde istenen bilgiyi de veremediğimizin farkında olmalıyız.

Vaizler için temel kaynaklar önerilebilir, örnek kaynaklar yazılabilir, ancak standart kaynak ne yazılabilir ne de önermek doğru olur. Çünkü vaiz temel kaynaklardan hangisine, ne zaman ve ne ölçüde müracaat edeceğini, hitap ettiği cemaatin durumuna ve ihtiyaca göre kendisi belirlemelidir. Vaizin üretici olması için bu şarttır. Aksi hâlde monotonluk kaçınılmaz olacaktır. Konuyla ilgili yapılan ve isabetli bulduğumuz şu tespit dikkatle okunmalıdır: "Çünkü önceden yazılmış hazır vaaz kitapları daha ziyade kendi yazarının düşünce ve yorumlarını içermektedir. Herhangi bir yazarın içinde yaşadığı toplumun ilgi, istek ve ihtiyaçlarına göre hazırladığı ve kendi cemaati için önemli bulunduğu düşünce ve yorumlar her zaman, her yerde ve her cemaat için uygun düşmeyebilir. Öyleyse vaiz, önceden yazılan vaaz kitaplarından yararlanmakla birlikte, o kitaplardaki bilgileri olduğu gibi kendi cemaatine anlatmamalı, mutlaka konuyu güncelleştirerek yeni kaynaklardan aldığı bilgilerle zenginleştirmelidir."¹⁷

Vaiz, başvuracağı kaynağı içinde bulunduğu zamana ve hitap kitlesine göre yeniden tayin etmelidir. Karma bir cemaate vaaz eden vaiz, cemaatin genel yapısını ve ihtiyaçlarını dikkate alan kaynaklara müracaat etmelidir. Bunun için dinin sahih kaynaklara dayalı genel esasları, hedefleri, ittifak edilen helal ve haramları, günlük, haftalık ve aylık dinî yükümlülükler bu muhataplara uygun bir üslupla ve münasip aralıklarla hatırlatılmalıdır.

Tebliğde altını çizdiğim bu hususla ilgili bir de teklif sunmak istiyorum. O da şudur: Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Örnek Vaazlar tarzında yayınları var. Örnek olması bakımından bu isabetli olabilir. Ancak aslında hazır vaaz yazmak yerine, Diyanetin kendi sitesinde bir link açarak vaizlerin vaazlarında kendi ihtiyaç ve cemaat seviyesine göre kullanacakları konularına göre tasnif edilmiş âyet, hadis, dinin ruhuna uygun kıssa, ibretli söz, şiir, güncel örnek ve ibretli olaylar kutucukları oluşturması daha isabetli olur. Bazı eski kıssaların günümüzde istenen mesajı vermediği veya yanlış anlamalara sebebiyet verdiği de

17 Yılmaz, Hüseyin, *Câmilerin Eğitim Fonksiyonu*, 110, İstanbul 2005.

bir gerçektir. Yapılan seçkide buna da dikkat edilmelidir. Vaiz buradan hareketle kendi vaazını oluşturursa daha verimli sonuçlar elde edilebilir.

Bir camide sürekli ve karma bir cemaate vaaz eden vaizin aylık veya haftalık yapılan planında iman-ahlak-ibadet-helal-haram dörtlüsü mutlaka yer almalıdır. Bu konulara dair yazılan en sahih ve doyurucu, yorum ve güncel örnekler içeren eserler hem önceden okunmalı hem de cemaate tavsiye edilmelidir. İman konularını günümüzde anlaşılır örneklerle anlatmak birinci sırada yer almalıdır. Allah'ın varlığı, birliği, yaratılıştaki hikmet ve sırlar gibi konularda bilimsel verilerden yararlanmak günümüzde daha büyük önem arz etmektedir. Batıda aydınlanma döneminden itibaren pozivizm insanlığa âdeta bir ilmihal gibi sunulmaktadır. Bilimsel bilgi dini bilginin alternatifi ve ona zıt olarak gösterilmekte, din ile bilimin bağdaşamayacak iki ayrı şey olduğuna dair kanaatler oluşturulmaktadır. İslam'da bunların nasıl barışık olduğu, gerçek bilimin ancak Allah'ın afakta ve enfüste yerleştirmiş olduğu sırları ve hikmetleri keşfe yarayaacağı gösterilmelidir. Özellikle genç beyinler bu konuda doğru bir şekilde yönlendirilmelidir. Bunun için İslam ve Bilim, Kur'an ve Bilim başlıklı kitaplar okunmalıdır.

Çocuklara hitap eden vaizlerimizin çocuk psikolojisi, ergen psikolojisi kitaplarından mutlaka birkaç tane okumaları gereklidir. Onlara hitap ederken mutlaka ilgi alanlarından örnekler vermeye gayret ederek kendi dillerinden hitap etme gayreti içerisinde olmanın faydalı olacağı düşünülmektedir. Zira bu Hz. Peygamberin metodudur. Kadınlara hitapta kadın psikolojisi, kadını her türlü özelliği ile tanıtan, ilgileri, merakları, endişeleri, beklentileri ile tanımaya yardımcı olan kitaplardan yararlanma asla ihmal edilmemelidir. Karı-koca hakları anlatılırken dinin koyduğu denge mutlaka gözetilmeli, hak ve vazifeler, vazife öne alınarak karşılıklı olarak anlatılmalıdır. Batının hak öncelikli yanlış söylemi yerine, İslam'a daha uygun olan vazife temelli bir söylem oluşturulmalıdır. Sonu çoğu kere geleneksel aile yuvalarının yıkılmasına sebep olan mutlak özgürlükçü anlayış yerine karşılıklı adalet ve hakkaniyeti esas alan ve kadın ve erkeğin "birbirini tamamlayan varlıklar olduğu" gerçeğinden hareket edilmelidir.

Temizlik konularını ele alan vaizlerimiz, klasik fıkıh kitaplarında anlatılan abdest, gusül, teyemmüm, necâset, necasetten temizlenme yolları gibi konuları mutlaka güncel bilgilerle, gelişen hijyen kurallarıyla ve tıbbın verileriyle desteklemelidirler. Bu konular arasında çevre temizliğine ve bu alanda yazılan eserlere müracaat kaçınılmazdır.

Oruç konusu anlatılırken de tıbbî bilgilerden yararlanmak gerekmele birlikte, sunulan bilgilerde orucun taabbudî yönü gölgelenerek âdeta perhiz ve

rejim girme amacına yönelik bir ibadet gibi gösterilmemesine azami dikkat gösterilmelidir. Bu konuda Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayınlanan *İs-lam'a Giriş* serisi ve Oruç, namaz bilinci adıyla yazılan kitaplar dikkatli bir şekilde okunmuş olmalıdır.

Vaiz, vaazını ayet, hadis, şiir, hikmetli söz, latife, nükte, menkıbelerle süsle-meli; ancak yapmacıklık ve zorlamalardan uzak kalmalıdır.

Günümüzde vaizlik öğretmenliğin âdeta cami versiyonuna dönüşmüş durumdadır. Vaiz, haftalık dersini anlatmak zorunda olduğu için, cemaat ise o saatte orada namazı beklerken bulunduğundan dolayı vaazı dinlemek du-rumunda kalmaktadır. Önceden algıda ihtiyaç durumu hasıl edilmediğinden bir zihin hazırlığı da söz konusu olmamaktadır. Bu da verimi ciddi anlamda düşürmektedir.

Vaaz ile konferansı itina ile birbirinden ayırmak gerekmektedir. Zira vaizde baskın olan, anlattıklarıyla amel etmiş ve tecrübe hâline getirmişlik edası vardır. Konferans verende ise teorik taraf daha baskındır.

Bir vaizin başarısı, kendisini gönüllü olarak takip eden bir cemaatinin bu-lunmasıyla ölçülebilir. Çok yakın tarihte kitlelerin vaaz günlerini takip ettiği, hatta ipe çektiği, cemaati peşinden sürükleyen, düşündüren, coşturan, duy-gulandıran ve bilgilendiren vaizlerimizin bulunduğu malumdur.

Burada vaizlerin bazı sorunlarına işaret etmek adına şu soruların sorulma-sında fayda görüyoruz:

Vaizler, vaaza hazırlanmak için yeteri kadar vakit bulabiliyor mu? Müftü-lükte bir memur gibi bürokratik işlerle meşgul edilen, soruşturmaları yapan, birilerini küstüren ve birileri tarafından haksızlık yaptığına inanılan vaiz ne ka-dar inandırıcı olabilir?

Konuyu Osmanlının son dönem meşhur âlimlerinden biri olan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın vaazın mahiyeti, beklenen ideal vaiz ve vaazdan beklenen sonuç konusundaki veciz ifadeleriyle bitirelim.

Hamdi Yazır konuyu şu ifadelerle ele alıyor:

"Va'z denilince biz lâhûtî (manevi) bir zemzeme-i teblîğât¹⁸ hatırlarız. Bu ke-lime-i tayyibeden anladığımız, anlamak istediğimiz meânî o kadar ulvî, o kadar vâsîdir ki, bütün cihân-ı feyzimiz onun bâzâr-ı tecellisi demektir.

18 Teblîğâtın hoş sesi.

Va'z bir rûh-ı sâfîdir ki, uyuşmuş kanlarla âdeta bir cism-i camid hâlini alan vücudlar onun feyz-i sereyanıyla ba'sü badelmevt gibi hayat bulur. Nasıl bir hayat? Ebedi: Melekü'l-mevtin dest-i istibsalî bile ondan kâsır.

Kıyamet kopar. Alem-i kevn ü fesad bütün fenaya gider. Biz o hayat-ı ebedinin ezvâk-ı gûnâ gunuyla¹⁹ mütena'im oluruz. Her zaman vaaz nam-ı kudsisini işitmiş olsak taş yüreklerimizde, sönük fikirlerimizde bir hiss-i âlî uyanır; yükseliriz. Bir âlem-i ulviye gireriz. Burada ilk telakki edeceğimiz râsime-i iltifat: "Ey akıl sahipleri ibret alın!"²⁰ hitab-ı izzeti olur (...) Görürüz ki, mevcudiyetimiz "Lâ ilâhe illellah" sırrıyla tevhid edilmiş; nizam-ı hayatımızı, nimet-i saâdetimizi mahvetmekte bulunan cehâlet-i fâhişe, ağrâz-ı fâside, â'mâl-i rezîle, senlikler, benlikler, şeytanlıklar kalkmış, sırr-ı vahdet âşikâr olmuş, "vahdet-i vücûd" yad edilen hikmet-i gâmıza misal-i vâzihıyla anlaşılır olur.

Hâsılı mevcudiyetimizin, hayatımızın, insanîyetimizin, dünya ve ahretimizin gâye-i maksadı üç harfli bir kelimenin, kelime-i va'zın mana-i şâmilinde, vaizin dehân-ı kâmilinde gizlidir.

Bize göster, nerededir o dehân-ı mübarek ki infitâh ve infilakı sabâhu'l-hayrımızı gösterebilir yâ Râb! Kimdir o hâce-i melekût ki kürsi-i tebliğde esrar-ı vahdetini bize tefsir ve telkin etsin; kalplerimizi, fikirlerimizi, neşvedâr-ı feyz-i îman eylesin. Ahkâm-ı rüşt ve sedadımızı anlatsın."²¹

19 Çeşit çeşit

20 Haşr, 59/2.

21 Yazır, "Va'z", Beyânü'l-Hak, sayı, 2 (16 Ramazan 1326), s. 6-8.